

УДК 94:[342.553:368.11](477.54)«18»

І. М. Логовський
Національний університет цивільного захисту України

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ З ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НА СЕЛІ ЗЕМСЬКОГО ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД ВОГНЮ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Дана стаття присвячена вивченню заходів місцевих органів влади Харківської губернії з впровадження та розвитку земського взаємного страхування майна від вогню. В результаті цих заходів обов'язковим та добровільним видами страхування було охоплено практично все селянське населення губернії, що дало змогу захистити його від зубожіння у випадку пожежі, а також отримати джерело коштів для проведення на селі постійно діючого комплексу протипожежних заходів.

Ключові слова: місцеві органи влади, земське взаємне страхування, пожежа, селянське населення, комплекс протипожежних заходів.

Данная статья посвящена изучению мероприятий местных органов власти Харьковской губернии по внедрению и развитию земского взаимного страхования имущества от огня. В результате этих мероприятий обязательным и добровольным видами страхования было охвачено практически все крестьянское население губернии, что позволило защитить его от разорения в случае пожара, а также получить источник средств для проведения на селе постоянно действующего комплекса противопожарных мер.

Ключевые слова: местные органы власти, земское взаимное страхование, пожар, крестьянское население, комплекс противопожарных мер.

This article is devoted to studying the activities of local authorities in Kharkiv province to introduce and develop county mutual property insurance against fire. As a result of those activities mandatory and voluntary forms of insurance covered all of the peasant population of the province, thus protecting it from destruction in case of fire, as well as a source of funds for the village of permanent complex fire measure.

Key words: local authorities, county mutual property insurance, peasant population, fire, complex fire measure.

Протягом всієї своєї історії людство боролось і бореться з наслідками найпоширеніших та найчастіших стихійних лих – пожеж. Інколи забираючи людські життя, майже завжди пожежі завдають значних матеріальних втрат. Тому проблема зменшення владою тягаря збитків для населення, що потерпіло внаслідок пожеж актуальна і зараз і, безумовно, не втратить актуальності в недалекому майбутньому. Виходячи з цього, цікаво і корисно вивчити історичний досвід мінімізації владою економічних втрат від пожеж на місцях, зокрема в повітах однієї з найбільших південних губерній Російської імперії – Харківської. Наукова мета даної статті – дослідити роботу місцевої адміністрації з упровадження та розвитку на селі різних форм земського взаємного страхування від вогню, надходження від якого стали як основним джерелом сплати пожежних збитків населенню, так і протипожежних заходів влади у повітах. Тим більше, що цей аспект діяльності місцевих органів влади лишився поза увагою дослідників: деякі відомості наводяться у працях Д. І. Багалія [1], П. Г. Кіреєва [8], В. М. Пуришкевича [9], але вони не охоплюють всього комплексу заходів і не дають цілісного уявлення про цей бік діяльності місцевих органів влади [1; 2; 8]. Аналіз джерел виявив у звітах Харківської губернської земської управи губернським земським зборам різних років [3; 4; 5; 6; 7; 12] та Харківських календарях (губернських статистичних збірниках) [13] повні статистичні дані щодо встановлених владою страхових тарифів, сум страхових премій, кількості застрахованих у повітах будівель, витрат на протипожежні заходи тощо. Безпосередні заходи місцевої адміністрації з організації земського протипожежного страхування

досліджені шляхом аналізу документів Харківського губернського правління (Державний архів Харківської області), що вперше вводяться у науковий обіг [14, ф.304].

У другій половині XIX ст. у селах, селищах та хуторах 12-ти повітів Харківської губернії мешкало 86 % населення Харківщини. Пожежна ситуація у повітах характеризувалась відсутністю наглядової та профілактичної роботи з боку спеціалістів пожежної справи, суцільною забудовою спорудами з легко- займистих матеріалів разом із пічним опаленням. Ці фактори призводили до того, що у другій половині XIX ст. у Харківській губернії на одну пожежу у містах, за підрахунками автора, приходилось 4, 3 пожежі у сільській місцевості та зберігалася постійна тенденція зростання їх кількості [13, 1867–1900 pp.]. З 1868 р. по 1900 р. на селі, за неповними даними, відбулося щонайменше 13600 пожеж [13, 1868–1900 pp.]. Якщо в містах одна пожежа спричиняла в середньому 522 крб збитків, то на селі середня сума збитків становила 1000 крб. За умов значно нижчої оцінної вартості будівель у селі порівняно з містом це свідчить про значно більші масштаби сільських пожеж [13, 1868–1900 pp.]. У сільській місцевості пожежних команд взагалі не було. Пожежі гасились силами місцевих мешканців, а утримувачів (власників) сільської та земської пошти за розпорядженням губернатора зобов'язали доставляти на пожежу найпростіший інструмент – багри, ломи, сокири, відра [13, 1904 р., с. 309]. Але навіть цього простого реманенту не вистачало: типова пожежа відбулася 2-го жовтня 1867 р. у слободі Річки Сумського повіту, коли згоріли 19 дворів, рештки будівель недбало загасили, бо не було пожежних відер, у результаті 5-го жовтня повністю згоріли ще 6 дворів [4, с. 106].

За своїми трагічними наслідками великі пожежі в повітах були гірші, ніж буревії або посухи. Внаслідок пожеж десятки, а то й сотні родин повністю втрачали і майно, що накопичувалось поколіннями, і дах над головою. Так, у 1876 р. під час пожежі у слободі Андріївка Зміївського повіту повністю згорів 331 двір, у 1882 р. у селі Юнаківка Сумського повіту – 286 дворів, і такі пожежі були не поодинокими. Фактично ні грошової, ні натуральної компенсації погорільцям до Земської реформи не отримували, що різко загострювало соціальну ситуацію на селі. Влада була змушена, з одного боку, впровадити дійову систему захисту погорільців від зубожіння, а з другого – знайти постійне джерело фінансування протипожежних заходів на селі. Таким комплексом заходів стало земське протипожежне взаємне страхування.

Після проведення в Російській імперії Земської реформи 1864 р. у Харківській губернії були впроваджені земські установи, які почали відігравати головну роль у боротьбі з наслідками пожеж. Найважливішим напрямом цієї діяльності було земське протипожежне взаємне страхування. Воно розпочалося у Харківській губернії на виконання «Высочайше утвержденного положения от 7 апреля 1864 г.», його метою були: 1) мінімізація економічних та соціальних наслідків пожеж насамперед у сільській місцевості, де проживала переважна більшість населення; 2) фінансування протипожежних заходів у волостях з надлишків страхових коштів та залучення до цих заходів населення. У циркулярі харківського губернатора від 22 травня 1865 р. був прямий наказ, щоб мирові посередники «постепенно знакомили крестьян с благотельною мерою взаимного от огня страхования имущества» [14, ф.52, оп. 1, спр. 44, арк. 24]. Так, протипожежним страхуванням опікувалась Харківська Губернська земська управа, в якій створили спеціальне Страхове управління. Безпосередньо страхування здійснювали дільничні земські страхові агенти або волосні старшини, а саме земське страхування, в свою чергу, було двох видів – обов'язкове та добровільне. Обов'язкове земське страхування будівель від пожеж розпочалося в Харківській губернії згідно з постановою Губернських земських зборів від 19 грудня 1866 р., а вже в 1871 р. охоплювало 259 волостей із 316-ти [14, ф.304, оп.1, спр.1337, арк.2].

Обов'язковому земському страхуванню підлягали всі будівлі, приватні або громадські, що знаходились у смузі селянської садибної осілости, в тому числі храмові споруди та будівлі осіб неподатного стану. Волосні правління складали відповідні списки. Контроль за належним складанням списків з боку губернської влади був надзвичайно суворий. Якщо будівлі, що повинні страхуватись за обов'язковим земським страхуванням, не вносилися до страхових списків, а потім горіли, то члени волосних правлінь і навіть волосні старшини несли особисту та майнову відповідальність – суми страхових платежів стягували з них за рішенням суду [14, ф. 304, оп. 1, спр. 1487, арк. 55]. Про випадок пожежі сповіщали повітову земську управу, страхові агенти робили

оцінку збитків, а Губернська Земська управа призначала страхову премію, що залежала від суми страховки та ступеня пошкодження застрахованих споруд вогнем.

Страховалися будівлі за обов'язковим земським страхуванням від пожеж в основному за найнижчою (так званою «нормальною») оцінкою, але існувала також спеціальна (як казали у той час, «возвышенная») оцінка. Нормальна оцінка, визначена постановою Губернських земських зборів, була єдиною для всіх однотипних споруд усіх повітів Харківської губернії та визначалася за стандартним розкладом. Середня вартість кожної будівлі за нормальною оцінкою в губернії становила 22 крб 99 коп., хоча у повітах середня вартість досить сильно відрізнялась. Наприклад, у Сумському, Куп'янському, Зміївському, Валківському, Вовчанському повітах середня вартість будівлі за нормальною оцінкою була вище, ніж в середньому по губернії, а в Ізюмському, Богодухівському, Лебединському – нижче. Найнижчою середня вартість будівель була у Харківському повіті – 16 крб 64 коп. [5, с. 47]. Але, щоб не допустити зубожіння незаможної селянської маси від пожеж, Губернські земські збори встановили шкалу цін, нижче яких не можна було приймати на страхування селянські будівлі (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Найнижчий рівень розцінок за «нормальним» страхуванням.

Назва	Кам'яні		Дерев'яні		Хворостяні	
	Страхова сума (крб)	Страх. збір (коп.)	Страхова сума (крб)	Страх. збір (коп.)	Страхова сума (крб)	Страх. збір (коп.)
Хата з двором, за кожну кімнату	60	42	45	37	15	13
Хата без двору, за кожну кімнату	45	32	37,5	31	10	9
Зернохoviща та комори	30	21	22,5	19	7,5	7
Сараї	30	21	15	13	6	5
Бані	45	45	37,5	75	-	-
Клуни	-	-	30	25	30	25
Вітряні млини	-	-	90	63	-	-

Таблицю складено за: [3, с.76].

За бажанням власників будівлі можна було страхувати на більш високу суму за добровільним земським протипожежним страхуванням [14, ф. 304, оп. 1, спр. 1487, арк. 27,55]. Якщо ж будівля страхувалася за спеціальною оцінкою, її вартість визначалася не за стандартним розкладом, а оцінювачами. У випадку пожежі за спеціальною оцінкою сплачували дві третини реальної вартості споруди. З 1886 р. по 1895 р. за спеціальною оцінкою у Харківській губернії земською владою застраховано 17 % будівель у повітах. Але їх загальна страхова вартість складала 48 % загальної страхової вартості всіх будівель, застрахованих за обов'язковим земським страхуванням. Середня вартість будівлі, застрахованої за спеціальною оцінкою, становила в губернії 112 крб 67 коп., тобто у 5 разів перевищувала нормальну [5, с. 50]. У повітах середня вартість будівлі за спеціальною оцінкою також суттєво відрізнялась – найбільшою була в Ізюмському повіті – 195 крб 87 коп. У Зміївському, Куп'янському, Харківському, Валківському, Вовчанському, Старобільському повітах середня страхова вартість будівлі за спеціальною оцінкою була вище, ніж в цілому по губернії, а в Охтирському, Сумському, Лебединському – нижче, найнижчою ж вона була у Богодухівському повіті – 89 крб 85 коп. За допомогою спеціальної оцінки місцевій владі Харківської губернії вдалося мінімізувати пожежні збитки насамперед селянської та земської промисловості. Проведений нами аналіз статистики земського протипожежного обов'язкового страхування свідчить, що за спеціальною оцінкою страхували 54,3 % будівель у Сумському повіті, 31 % – у Харківському, 26 % – у Богодухівському, 23,4 % – в Охтирському. Саме в цих повітах, як свідчить статистика [3, с.10-15; 7, 1908-1917 рр.], концентрувалось майже 90% всієї як селянської, так і земської промисловості. В той же час у повітах, де промислового виробництва практично не було, відсоток страхування за спеціальною оцінкою лишався низьким: 5,5% – у Зміївському повіті, 2,5 % – у Старобельському, 2,2 % – у Куп'янському, 2% – в Ізюмському [12, с. 71-73]. Разом із тим

тільки у Харківському та Сумському повітах відбувались 26,95% пожеж у губернії (підрахунки автора), а середні збитки від пожежі у Харківському (729 крб 58 коп.), Сумському (518 крб 76 коп.), Охтирському (515 крб 19 коп.) були найвищими у губернії (середній збиток від пожежі по губернії у 80 – 90-ті рр. XIX ст. – 411 крб 67 коп.) [5, с. 55]. За обов'язковим земським взаємним протипожежним страхуванням середня сума сплати в разі пожежі становила 51 крб 63 коп., а середня сума страхового внеску – 78,17 коп. на рік, причому страхові внески сплачувались за півроку. Таким чином, за підрахунками самої ж земської влади, страхові внески з одної особи на рік становили у Харківській губернії 13 коп. За визнанням місцевої влади, сума зовсім не велика, особливо, якщо взяти до уваги той факт, що в Російській імперії з 1848 р. по 1868 р. пожежні збитки на душу населення становили 60 коп. на рік [4, с. 20]. Загальна сума страхової виплати за нормальною оцінкою не могла перевищувати суму максимальної страхової сплати для сільської місцевості – 12 000 крб, яку встановили Губернські Земські збори. Проте це правило не стосувалося земських, міських та інших громадських будівель – Губернська земська управа, враховуючи надзвичайне суспільне значення таких споруд для громадськості, дозволила Страховому управлінню приймати на спеціальне страхування суму, що становила 100% оціночної вартості таких будівель за спеціальною оцінкою [14, ф. 304, оп. 1, спр. 1487, арк. 57]. На основі викладених даних ми можемо стверджувати, що саме впровадження спеціальної оцінки місцевою владою Харківської губернії у протипожежне земське страхування не дозволяло, з одного боку, зубожіти в разі пожежі найбільш соціально активній та заможній верстві селянства, а з другого – захищало суспільно важливу інфраструктуру губернії.

Підвищення рівня освіти населення позитивно впливало на його поміркованість та рівень культури, а, отже, і зменшувало соціальні фактори пожежних ризиків, до того ж освітянська діяльність лишалась одним із головних напрямів роботи земств. Тому Харківська губернська земська управа здійснила безпрецедентний крок – циркуляром від 3 травня 1903 р. вона дозволила Товариству взаємного земського страхування від вогню страхувати на суму до 90 % оціночної вартості будь-яке рухоме майно (медикаменти, бібліотеки, інструменти, одягу, взуття, навчальні посібники) будь-яких навчальних закладів, незалежно від того, утримуються вони земством, сільською громадою чи яким-небудь відомством. Причому майно дозволялось страхувати як в будинках власника, так і в найманих, без будь-яких обмежень відстані між спорудами [14, ф. 304, оп. 1, спр. 1370, арк. 74].

Обов'язкове земське взаємне протипожежне страхування виявилось дуже ефективним заходом місцевих органів влади Харківської губернії з ліквідації наслідків пожеж та запобігання зубожіння погорільців. Так, наприклад, в 1871 р., під час пожежі в слободі Ворожба Лебединського повіту, в 263 садибах вогонь знищив 946 будівель, застрахованих на суму 29 865 крб 50 коп., страхова сплата склала 28 865 крб 50 коп. 6 липня 1871 р. під час пожежі в слободі Боровеньки в 30 садибах згоріли 88 будівель, застрахованих на суму 1 893 крб, страхова сплата становила 1 868 крб; 8 червня того ж року в селі Шаровка Богодухівського повіту в 29 садибах згоріли 63 споруди, застраховані на суму 1 635 крб і ці кошти виплатили повністю [14, ф. 304, оп. 1, спр. 1370, арк. 75].

З 1883 р. по 1993 р. 8454 пожежі відбулися у 1859 селах, тобто в 60,3% населених пунктів губернії. Таким чином, на кожний населений пункт губернії приходилось 4,5 пожежі. За цей же період земська влада сплатила 3 480 317 крб страхових коштів погорільцям [5, с. 80]. А тільки у період з 1889 р. по 1892 р. за обов'язковим земським взаємним протипожежним страхуванням у Харківській губернії застрахували 1 мільйон 215 тисяч 592 будівлі, а з надлишків страхових коштів, за рішенням Губернських Земських зборів, на пожежну охорону перерахували 66 353 крб [13, 1894, с. 263-265]. У 1902 р. за обов'язковим земським протипожежним страхуванням застрахували 362 тисячі 664 двори, у яких налічувалось 1 мільйон 648 тисяч 532 будівлі, і ще 47 548 споруд застрахували за добровільним земським страхуванням. З надлишків коштів тільки в цьому році губернська земська управа придбала 145 пожежних труб, 358 рукавів до них, 167 пожежних щитів на загальну суму 37 523 крб та безкоштовно роздала у села Сумського, Харківського та Зміївського повітів, у яких найчастіше спалахували пожежі [3, с. 26]. Про успіхи адміністративної влади в справі організації земського обов'язкового протипожежного страхування в Харківській губернії більш повно свідчать цифри офіційної статистики за 30 років. Так, у 1870 р. застрахували

будівель на загальну суму 12 мільйонів 954 тисячі 817 рублів, у 1900 р. – на 62 мільйони 658 тисяч 309 рублів (зростання у 4,83 рази). Зібрано страхових внесків у 1870 р. 196 661 крб, у 1900 р. – 615320 крб (зростання у 3,12 рази). Компенсаційні сплати ж погорільцям вирости аж у 19 разів: у 1870 р. сплачено 29104 крб страхових збитків, у 1900 р. – 539240 крб [3, с. 42-44]. Крім того, за рахунок надлишків від страхових коштів (різниці між зібраною сумою страхових внесків та сплачених пожежних збитків) місцева влада на початок 90-х рр. XIX ст. практично вирішила проблему нестачі пожежного інструменту у повітах. За свідченнями земських страхових агентів, на 1894 р. необхідні комплекти пожежних інструментів (у тому числі ручні насоси, пожежні рукави та труби) були майже в усіх селах Харківської губернії, крім, за висловом земських агентів, «самых незначительных» [5, с. 28].

Практично одночасно з земським обов'язковим страхуванням місцева влада Харківської губернії розпочала добровільне земське взаємне страхування. Здійснювали його страхові агенти Товариства земського добровільного страхування від вогню, створеного згідно з постановою Харківських губернських земських зборів від 1 червня 1867 р. Страхували будівлі за добровільним земським протипожежним страхуванням на один рік, потім дію страхової угоди подовжували. У випадку пожежі у містах оцінку збитків проводили присяжні міські оцінщики, у волостях – «лица добросовестные» або поняті. На нашу думку, умови земського добровільного протипожежного страхування були досить гнучкими та привабливими, бо зазвичай до страхування приймали суму в 75 % оціночної вартості майна, а, інколи, і більше. При цьому вища межа страхового ризику становила від 500 до 200 000 крб, нижча – від 4 до 60 крб. Страхові внески були на 50 % вищі, ніж за обов'язковим страхуванням, але існувала практика офіційних 10 % знижок від загальної суми страхового внеску. Правда, існували певні обмеження переліку об'єктів земського добровільного протипожежного страхування – не підлягали страхуванню «бани, овины, кузницы и действующие силою огня крестьянские фабрики и заводы, а также крестьянское имущество» (малося на увазі те селянське майно, що постійно знаходилося під загрозою вогню) [14, ф. 304, оп. 1, спр. 1370, арк. 51]. Вищевказаною постановою місцева влада спочатку встановила досить складну та розгалужену оціночну класифікацію будівель, що враховувала як особливості їх будівництва, так і стан протипожежної справи у повітах. Так, будівлі поділяли на два класи за пожежною небезпекою – небезпечні та безпечні. У свою чергу, 1-й клас поділявся на три розряди за небезпекою, а 2-й – на два розряди за господарським призначенням та на чотири розряди за будівельними матеріалами та покриттям даху: 1) дерев'яні та змішані, криті соломною, 2) дерев'яні, криті черепицею або залізом та кам'яні, криті соломною, 3) кам'яні, криті деревом, 4) кам'яні, криті залізом або черепицею. У 1879 р., щоб полегшити селянам процес страхування, класифікацію спростили, лишивши два розряди будівель – критих міцно та неміцно. До останніх віднесли всі будівлі, вкриті небезпечними матеріалами – соломною або очеретом. Крім того, всі населенні пункти у повітах Харківської губернії були поділені на класи відповідно стану пожежної охорони, від 1-го, найвищого, до найнижчого, 8-го. Від класу населеного пункту залежали суми страхових внесків. Так, до першого класу губернська влада віднесла Харків та Суми, міста з найкращими пожежними командами та гарним станом організації протипожежної справи в цілому. Чугуїв віднесли до третього класу, до четвертого – Вовчанськ, Старобільськ та Слав'янськ. До п'ятого класу віднесли Охтирку, Богодухів, Валки, Ізюм, Куп'янськ, Лебедин, до шостого – Зміїв, до сьомого – решту міст. Усі інші місцевості віднесли до восьмого класу, крім передмість Чугуєва (п'ятий клас) та слободи Барвенково (шостий клас). Страхові внески для міст четвертого класу у розмірі на 100 крб страхової суми становили: 1) для кам'яних споруд, критих міцно – 35 коп., неміцно – 70 коп., 2) для змішаних, критих міцно – 80 коп., неміцно – 1 крб 40 коп., 3) для дерев'яних, критих міцно – 1 крб 10 коп., неміцно – 1 крб 80 коп. Для кожного наступного класу додавався збір у 10 коп. для будівель, критих міцно, 20 коп. – для кам'яних, критих неміцно, та змішаних, критих міцно, 30 коп. – для решти. Для міст першого класу: 1) для кам'яних, критих міцно – 20 коп., неміцно – 25 коп., соломною – 30 коп., 2) змішаних, критих міцно – 40 коп., неміцно – 65 коп., соломною – 75 коп., 3) дерев'яних, критих міцно – 50 коп., неміцно – 85 коп., соломною – 1 крб Для міст другого класу: 1) для кам'яних, критих міцно – 25 коп., неміцно – 30 коп., соломною – 35 коп., 2) змішаних, критих міцно – 50 коп., неміцно – 70 коп., соломною – 75 коп., 3) дерев'яних, критих міцно – 60 коп., неміцно – 90 коп., соломною – 1 крб Для будівель,

в яких розташовувались більш-менш вогнебезпечні майстерні або інші заклади, страхові сплати збільшувались на 10 коп. зі 100 крб для міст першого класу і на 15 коп. для міст другого класу для будівель, критих міцно, і на 15 та 20 коп. – для решти. Для вогнебезпечних комор, заїжджих дворів, торговельних закладів – на 15 коп. в містах першого класу і на 20 коп. – в містах другого класу для будівель, критих міцно, і на 20 та 30 коп. – для решти [3, с.50-53]. З 1 червня 1891 р. розпочалося добровільне протипожежне страхування сільськогосподарської продукції та рухомого майна – хліба, тварин та реманенту. Проте цей вид протипожежного страхування, за визнанням самого ж губерньського земства, у Харківській губернії поширення не набув з причини технічної неспроможності на той час постійного чіткого обліку таких видів майна [14, ф.304, оп.1, спр.1487, арк.45]. Упровадженням добровільного земського взаємного протипожежного страхування місцеві органи влади Харківської губернії щільніше охоплювали різноманітні верстви селянства страховим захистом. Крім того, за допомогою підвищеної страхової оцінки, значної диференціації страхових внесків залежно від будівельних матеріалів та класу населеного пункту, місцева влада певною мірою спонукала населення до вогнестійкого будівництва та дотримання елементарних правил пожежної безпеки. Завдяки зусиллям місцевих органів влади добровільне земське взаємне страхування від вогню розвивалось у Харківській губернії дуже успішно. Звичайно, за загальними обсягами воно не могло зрівнятися з обов'язковим, але мало значно кращу динаміку зростання та середні показники, про що яскраво свідчить статистика за 30 років. Якщо у 1870 р. за добровільним земським страхуванням застрахували 1 219 споруд на суму 213 433 крб, то у 1900 р. – 42 946 споруд (зростання у 35 разів) на загальну суму 11 мільйонів 306 тисяч 235 крб (зростання у 53 рази). При цьому, якщо у 1870 р. зібрано страхових внесків 4 095 крб, а сплачено страхових збитків 1 934 крб, то у 1900 р. зібрали 90 090 крб страхових внесків (зростання у 22 рази), погорільцям сплачено 54 506 крб (зростання у 28 разів). Що ж до середніх показників, то за цей період середня сума застрахованої за добровільним земським страхуванням будівлі збільшилась у півтора рази при зменшенні суми страхового внеску, у той час як в обов'язковому страхуванні ці суми майже не змінювались [3, с. 68-69].

Таким чином, у другій половині XIX ст. місцева адміністрація Харківської губернії створила та впровадила систему земського взаємного страхування від вогню, що стала вагомим фактором соціальної стабільності у сільській місцевості. Завдяки обов'язковому страхуванню влада захистила основну масу селян від зубожіння в разі пожеж, а об'єктам земської промисловості та інфраструктури гарантувала кошти на відновлення. Одночасно за допомогою добровільного земського взаємного страхування місцева адміністрація захистила насамперед заможні верстви селян – власників кустарних виробництв та селянської промисловості. З другого боку, місцева влада зі страхових коштів фінансувала протипожежні заходи на селі – вогнестійке будівництво, облаштування пожежних ставків, забезпечення населення протипожежним інструментом.

Попри швидкий розвиток земського протипожежного страхування кількість пожеж на Харківщині у др. пол. XIX ст. постійно зростала. Проте динаміка зростання, за нашими підрахунками, практично збігалася з динамікою приросту населення губернії – приблизно 2,5 % на рік. Тобто у розрахунку на душу населення кількість пожеж лишалась майже незмінною. Оскільки протипожежні заходи у повітах фінансувалися місцевою владою виключно зі страхових коштів, саме завдяки земському взаємному страхуванню від вогню влада тримала пожежну ситуацію під контролем.

Таким чином, впровадження взаємного земського страхування місцевою владою було, на наш погляд, найбільш вдалим системним заходом адміністративних органів як щодо ліквідації соціальних наслідків пожеж на селі, так і щодо організації низки протипожежних заходів.

Література

1. Багалеї Д. І. История города Харькова за 250 лет его существования. – Т.2. – Х., 1993.
2. Глебова И. Н. Испытание огнем. Очерки истории Харьковской пожарной охраны. – Х., 1991.
3. Доклад Страхового управления Губернской земской управы съезду агентов земского страхования и представителей земств Харьковской губернии 1902 года. – Х., 1902.
4. Доклад Харьковской Губернской Земской Управы Очередному Харьковскому Губернскому Земскому Собранию 1883 г. по взаимному страхованию строений от огня. – Х., 1883.

5. Доклад Харьковской Губернской Земской Управы Харьковскому Губернскому Земскому Собранию 1895 г. «О причинах, влияющих на увеличение пожаров в разных местностях Харьковской губернии». – Х., 1895.
6. Доклад Харьковской Губернской Земской Управы Харьковскому Губернскому Земскому Собранию 1894 г. По взаимному земскому страхованию от огня: «О необходимости предпринять самые энергичные меры для борьбы против пожаров». – Х., 1894.
7. Доклад Харьковской Губернской Земской Управы XXXVI очередному Губернскому Земскому Собранию 1901 года. По страховому отделению. Об операциях по продаже и выдаче в ссуду кровельных материалов. – Х., 1991.
8. Киреев П. Г. Борьба с сельскими пожарами. – Ялта, 1911.
9. Пуришкевич В. М. Национальное бедствие России. – СПб., 1903.
10. Труды 1-го Всероссийского Съезда техников по сельскому огнестойкому строительству. – СПб, 1912.
11. Харьковская губернія. Список населенных мест. По сведениям 1864 г. – СПб., 1869.
12. Харьковская губернская земская управа. Статистический ежегодник. – Х., 1911.
13. Харьковский календарь.
14. Державний архів Харківської області (ДАХО).

© Логовський І. М., 2011